

Милош ИВАНОВИЋ*
Историјски институт
Београд

ЖУПА МОРАВА И ОКОЛНЕ ОБЛАСТИ У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Апстракт: Намера овог рада је да ближе осветли прошлост данашњег краљевачког краја у позном средњем веку. Пажња је зато усмерена ка жупи Морави и њеним суседним областима. Недостатак извора онемогућава континуирано праћење политичке историје поменутог подручја. Отуда је неопходно дешавања у поменутој области ставити у шири контекст збивања. Знатна пажња биће посвећена сеоским насељима овог краја која ћемо покушати да убицирамо.

Кључне речи: жупа Морава, Ибар, Жича, Никола Алтомановић, кнез Лазар, челник Радич, села, Османлије.

Истраживање прошлости одређених области у српској средњовековној држави повезано је с добро познатим проблемима. На првом месту то је недостатак одговарајућег изворног материјала. Отуда обично није могуће склопити целовиту слику о историји неког од наших крајева у средњем веку. Због тога смо често осуђени на фрагментарно познавање локалних прилика. Ово, међутим, не значи да треба одустати од проучавања у том смеру. Све изречено важи и за данашњи краљевачки крај. Намера нам је да у овом раду покушамо да ближе осветлимо историју жупе Мораве и њених суседних области у позном средњем веку.

Најпре је потребно да ближе појаснимо географске и хронолошке границе наше теме. Жупа Морава се први пут помиње у прве две *Жичке повеље* краља Стефана Првовенчаног и његовог сина Радослава¹ насталим 1220. или коју

* milos.ivanovic@iib.ac.rs

¹ Реч је о документима сачуваним у форми натписа на северном и јужном зиду под кулом манастира Жиче. Више о прве две повеље: Душан Синдик, „Једна или две жичке повеље“, *Историјски часопис* 14–15 (1963–1965) 309–315. Релативно недавно откривено је постојање и Треће жичке повеље: Гојко Суботић, „Трећа жичка повеља“, *Зограф* 31 (2006–2007) 51–58.

годину доцније.² У обема се она наводи као друга по реду жупа која се ставља под духовну власт седишта архиепископа.³ Међутим, на основу података ових аката није могуће непосредно утврдити где се простирала жупа Морава, јер се за конкретна насеља додељена Спасовој цркви не наводи којој жупи припадају.⁴ Стога су истраживачи морали да се служе другим изворима у којима се помињу насеља у Морави како би одредили њен обим.⁵ Без обзира на све напоре, у томе се није потпуно успело те су о њеном простирању изнета различита мишљења. Јасно је да се она везује за Западну Мораву,⁶ као и да се налазила између жупа Крушилница и Борач.⁷ Њене границе су се изгледа с временом мењале. За Жичу се 1382. наводи да се налази у *Морави*, док је изгледа раније припадала жупи Крушилници.⁸ Извесно је и да се подручје ове жупе не може изједначити с територијом османске нахије Морава за коју прве податке имамо у првом сачуваном дефтеру за Смедеревски санџак насталом 1476/77. године.⁹ Уколико сумирамо досадашња истраживања, може се рећи да је жупа Морава највероватније обухватала обе обале Западне Мораве негде од Чачка на западу, с тим да јој његово подручје није припадало, до данашњег Краљева и доњег Ибра на истоку,¹⁰ или чак до Трстеника у том правцу.¹¹ На северозападу је граница жупе била извесно јужније од данашњег Горњег Милановца, док је на југозападу додиривала област Моравицу.¹² Од жупе Борач ју је на североистоку одвајала планина Котленик, која лежи између Западне Мораве и Груже.¹³

² За овакво датовање повеље види: Ђорђе Бубало, „Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари“, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 204–205.

³ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 114–117; Гордана Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, у: *Рудо Поље – Карановац – Краљево (од првих помена до Првог светског рата)*, ур. Љубодраг Ристић, Београд–Краљево 2000, 33–34.

⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 110–113; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 34.

⁵ Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 34.

⁶ Исто, 34–35, 41.

⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 114–117.

⁸ Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд 2003, 181; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 40.

⁹ Ахмед Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије: XV и XVI век I*, Чачак 1984, 102–121; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 34–35. Детаљније о поменутом дефтеру: Ема Миљковић, „Опширни дефтер Смедеревског санџака из 1476. године“, *Историјски часопис* 38 (1991) 31–41.

¹⁰ Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 37–42; Гавро Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича Поступовића“, *Историјски часопис* 20 (1973) 130.

¹¹ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича Поступовића“, 130.

¹² Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даривању села Лесковљане манастиру Хиландару“, *Стари српски архив* 4 (2005) 123, 134; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 37, 41.

¹³ Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 40.

Питање југоисточне границе жупе Мораве отворено је с обзиром на оно што смо навели око њеног пружања на исток. Због малог броја података и покушаја да створимо поузданију слику збивања осврнућемо се и на дешавања у суседним крајевима као што је на пример жупа Брвеник или крушевачки крај.

Када је реч о хронолошким оквирима под позним средњим веком мислимо на период од смрти цара Стефана Душана 1355. до пропасти српске средњо-вековне државе. Реч је, као што је добро познато, о бурном периоду, богатом политичким дешавањима. Наш је циљ да пробамо да у извесној мери утврдимо како су се она рефлектовала на област Мораве и њој суседне крајеве. Најзначајнији извор биће нам малобројне повеље, а извесне допуне учинићемо на основу већ поменутог првог сачуваног османског дефтера за Смедеревски санџак.

Након смрти цара Стефана Душана 1355, отпочело је постепено слабљење српске државе. Процес јачања моћних властелина у односу на владара добио је на замаху под царем Урошем (1355–1371). Током првих неколико година он се најпре манифестовао у јужним областима, од којих су се неке попут Епира и Тесалије брзо издвојиле из састава Српског царства. Међутим, током седме деценије 14. века дошло је до стварања готово самосталних области у оквиру номинално још јединствене државе.¹⁴ Потребно је указати да су извесни предуслови за то били створени још раније. Наиме, српски владари, свакако од времена краља Милутина, а можда и од раније, одређене области додељивали су властели у „државу“.¹⁵ Основаном се чини претпоставка да је „државу“ чинила најмање једна жупа као основна територијално-административна јединица.¹⁶ „Државе“ су биле различите величине, а познати примери указују на то да су обично биле веће од једне жупе.¹⁷ На повереном им подручју управници „држава“ били су главни руководиоци војних и цивилних послова.¹⁸ Уживалац „државе“ је готово извесно располагао одређеним баштинским поседима унутар ње.¹⁹

¹⁴ Детаљније о тим процесима: Раде Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1989², 11–116.

¹⁵ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, прир. Ђура Даничић, Загреб 1866, 11; Милош Благојевић, „Српско краљевство и ‘државе’ у делу Данила II“, у: *Архиепископ Данило II и његово доба*, ур. Војислав Ђурић, Београд 1991, 143–150; Милош Благојевић, „Држава“, у: *Лексикон српског средњег века*, ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 167–168.

¹⁶ На то упућује 157. члан *Душановог законика: Душанов законик*, прир. Ђорђе Бубало, Београд 2010, 108, 209; Више о жупама: Гордана Томовић, „Жупа“, у: *Лексикон српског средњег века*, 195–197.

¹⁷ М. Благојевић, „Српско краљевство“, 152–154.

¹⁸ Исто, 143–154; Милош Ивановић, „Краљевство и друштвена елита у земљама Немањића“, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 465–468.

¹⁹ Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 42.

Зна се да је цар Стефан Душан неким својим рођацима и властелинима доделио велике области на управу у новоосвојеним крајевима.²⁰ Мало се, међутим, зна о „државама“ у старим српским крајевима. Зато не чуди што не знамо ко је управљао жупом Моравом у време владавине цара Уроша. Такође нам није познато ни ко је од властелина имао баштину у том крају. Потребно је ипак скренути пажњу на одређене податке о областима у суседству жупе Мораве. Важне информације о томе пружа повеља цара Уроша од 15. јула 1363. којом је челнику Муси заменио град и жупу Звечан, за град и жупу Брвеник коју је до тада држао кнез Војислав Војиновић. Практично, између ова два властелина десила се замена „држава“.²¹ За нашу тему од значаја је град Брвеник који лежи на истакнутом утврђењу на ушћу реке Брвенице у Ибар. Утврђење се налази на левој обали Ибра, 8 км северно од Рашке.²² Није потребно набрајати 56 села брвеничке жупе која се помињу у овој повељи с обзиром на то да се простиру јужно од града Брвеника.²³ Вреди поменути да се за само два села изричито наводи да припадају кнезу Војиславу, док је једно припадало његовом „човеку“.²⁴ То значи да на том подручју није имао много баштинских поседа. Тешко је стога закључити да ли је можда кнез Војислав, тада најмоћнији српски властелин,²⁵ држао и неке крајеве северно од Брвеника. Поуздано се може рећи да је област Војислава Војиновића обухватала на североистоку град Рудник²⁶ па се она из тог правца свакако приближавала подручју које нас у овом истраживању највише интересује. За Жичу у ово време немамо података, што не изненађује с обзиром да је у ово доба у Пећи било

²⁰ Божидар Ферјанчић и Сима Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005, 173, 175, 195–197, 202.

²¹ Марко Шуица, „Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе“, *Стари српски архив* 2 (2003) 143–145; Александар Соловјев, „Једна српска жупа за време царства“, *Гласник Скопског научног друштва* 3 (1928) 25; Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002, 209; М. Благојевић, „Српско краљевство“, 152.

²² Сениша Мишић, „Брвеник“, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља: према писаним изворима*, ред. Сениша Мишић, Београд 2010, 56; А. Соловјев, „Једна српска жупа“, 26–28.

²³ За положај села види: М. Шуица, „Повеља цара Уроша о замени поседа“, 156–158, 161–166; А. Соловјев, „Једна српска жупа“, 26, 28; Михаило Динић, „Југозападна Србија у средњем веку“, у: исти, *Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије*, Београд 1978, 71, 74.

²⁴ М. Шуица, „Повеља цара Уроша, 144–145; А. Соловјев, „Једна српска жупа за време царства“, 29.

²⁵ Детаљније о успону и снази Војислава Војиновића: Раде Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1989², 36–50, 52–66, 72–74.

²⁶ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 39–40; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011, 279.

црквено средиште.²⁷ Отуда не знамо да ли је Жича можда припадала територији Војислава Војиновића. На подручју Расине која је на истоку била сусед жупе Морава учврстио се нешто касније кнез Лазар. Невоља је, међутим, у томе што не знамо када је он отпочео с изградњом сопствене области. Свакако то није било пре јула 1363. имајући у виду да се на поменутој повељи појављује с титулом ставилац уз кнеза Војислава у функцији *милосника*,²⁸ што је значило да је био гарант извршења правног чина.²⁹ Убрзо након што је заменио брвеничку за звечанску жупу, Војислав Војиновић је умро, октобра 1363. године.³⁰ Наследила га је удовица Гоислава, коју је до краја октобра 1368. истиснуо његов синовац жупан Никола Алтомановић.³¹

Извесне податке за подручје које нас занима у другој половини XIV века доноси један натпис на надгробном споменику пронађеном у порти Цркве Св. Богородице у селу Годачици, удаљеном око 20 км источно од Краљева. Ваља додати да су истраживања показала да испод споменика није пронађен гроб, што значи да он никада није постојао или је потпуно уништен. Нажалост, и натпис је оштећен, те је зато и отежано његово тумачење. Извесно је да се помињу велики жупан Алтоман, син *благоверног жупана Николе*, у време којих је Честином 33 (?) године владао извесни властелин непознатог имена који је сахрањен испод овог споменика. Неоспорно је да се жупани Алтоман и Никола наводе као господари краја где је начињен овај споменик.³² Радомир Станић, који је открио споменик, сматрао је да се у натпису помињу Алтоман, брат кнеза Војислава Војиновића и његов син жупан Никола Алтомановић, те да је натпис настао око 1367. године.³³ Овакво тумачење, иако примамљиво, не може се прихватити. Најпре, Алтоман се помиње као Николин син, а не обратно.³⁴ Такође, прилично је несигурна интерпретација по којој је Алтоман још 1367. био у животу с обзиром на то да се октобра 1352. последњи пут помиње у изворима.³⁵ Делује нам мало вероватно да је након тога био дуго активан, како Станић

²⁷ Милка Чанак-Медић, Даница Поповић и Драган Војводић, *Манастир Жича*, Београд 2014, 395–397; Војислав Ј. Ђурић, Сима Ђирковић и Војислав Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 170, 172–173.

²⁸ М. Шуица, *Повеља цара Уроша*, 145.

²⁹ За термин милосник види: М. Благојевић, *Државна управа*, 99–157; Милош Благојевић, „Милосник“, у: *Лексикон српског средњег века*, 406.

³⁰ Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 74.

³¹ Михаило Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 7–10; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 116, 132–134, 137, 141.

³² Радомир Станић, „Натпис из Годачице код Краљева“, *Старинар XXIV–XXV (1973–1974)* 131–137; Гордана Тошић, „Надгробни споменици из збирке Народног музеја у Краљеву“, *Гласник Српског археолошког друштва* 13 (1997) 372, 376.

³³ Р. Станић, „Натпис из Годачице“, 134–137.

³⁴ Сима Ђирковић, „Неваде. Непознати утврђени град у Србији“, *Историјски гласник* 1–2 (1995) 20, нап. 24.

³⁵ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 5.

претпоставља, а да немамо ниједан податак о њему. Знамо и да Алтоман није био жив у време смрти своје супруге Ратославе, пошто јој је надгробни камен с натписом поставио син Никола.³⁶ Питање је стога тешко разрешити. Уколико прихватимо податке натписа из Годачице, то би значило да је постојао још један велики жупан Алтоман и још један жупан Никола, само с обрнутим улогама оца и сина. Да ли би се онда смело претпоставити да је клесар натписа начинио грешку у означавању сродства? Сима Ђирковић је упозорио да се у једном познијем родослову Алтоман и Никола помињу као Вуканови потомци, синови кнеза Вратислава.³⁷ Сматрамо ипак да су ови подаци непоуздани, те се на основу њих не могу извлачити релевантни закључци. По једном другом родослову, жупан Никола је у ствари био Вратослављев унук, а Вратков син, а брат Милице, жене кнеза Лазара.³⁸

Важно је уочити да се жупан Никола у натпису остварује као *благверни*, што је атрибут који је ишао уз српске владаре.³⁹ Сасвим је извесно да у натпису није био поменут ниједан други владар. Уколико би то био жупан Никола Алтомановић, ово би нас водило закључку да је натпис настао између децембра 1371. и јесени 1373. године. Без обзира на то што цар Урош није имао неког утицаја на жупана Николу, мало је вероватно да би он пре његове смрти узео епитет *благверни*. Познато је, наиме, да се цар Урош наводи у поменутом надгробном натпису Ратославе, Николине мајке.⁴⁰ С друге стране, негде између 1. септембра и 30. новембра 1373. он је поражен од кнеза Лазара и босанског бана Твртка.⁴¹ Овакво датовање би нас свакако водило закључку до кога је и Станић дошао, да се област Николе Алтомановића простирала знатно источније него што се обично узима. Годачица лежи ваздушном линијом чак 50 км источно од Рудника.⁴² Град Честин који се помиње у натпису лежао је на брду Градини изнад истоименог села у Гружи. Његови остаци леже 5 км источно од села Груже.⁴³ Узимајући и то у обзир значило би да се власт жупана Николе простирала још северније од Годачице, те да је обухватала жупе Мораву и Борач.

³⁶ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа*, 75.

³⁷ С. Ђирковић, „Неваде“, 20, нап. 24; За издање тог родослова види: Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927, 50.

³⁸ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 28, 213; Дејан Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018, 76, 84.

³⁹ Миодраг Пурковић, „Апострофирања српских владара у средњем веку“, у: исти, *Из српске средњовековне историје*, Београд 2016, 199–205, 209; исти, „Етикеција и друштвени дух у старој српској држави“, *Годишњак Скопског филозофског факултета* 2 (1931–1933) 118–122; Раде Михаљчић, „Етикеција“, у: *Лексикон српског средњег века*, 186.

⁴⁰ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа*, 75.

⁴¹ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 214; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 26–28.

⁴² Р. Станић, „Натпис из Годачице“, 135–137.

⁴³ Војислав Јовановић, „Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији“, *Историјски гласник* 1–2 (1985) 24–25, 30; Владета Петровић, „Честин“, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља: према писаним изворима*, ред. С. Мишић, Београд 2010, 317; Р. Станић, „Натпис из Годачице“, 137.

У сваком случају, након погибије краља Вукашина и деспота Јована Угљеше 26. септембра 1371. на Марици, жупан Никола Алтомановић постао је најмоћнији српски обласни господар на територији бившег Српског царства.⁴⁴ Један од главних ривала био му је Лазар који се априла 1371. први пут помиње с титулом кнеза.⁴⁵ До тада је свакако већ имао одређену област. Сматра се да је он 1370. преотео Рудник Николи Алтомановићу.⁴⁶ Несумњиво је само да се Лазарева област формирала између територија жупана Николе на западу, Мравчевића на југу и Рагислалаића на северу, који су држали области Кучева и Браничева. Значило би то да је лежала између Ибра, те доњег тока Западне и Јужне Мораве.⁴⁷ Политички центар његове територије налазио се у Крушевцу, кога је према Константину Филозофу управо он изградио.⁴⁸ Изнето је мишљење да је Крушевац највероватније подигнут негде између 1371. и 1377. када је извесно већ постојао.⁴⁹ Уколико је жупан Никола Алтомановић заиста држао жупе Мораву и Борач његова област се на истоку налазила у самом суседству кнежеве престонице. Извесно да је млади жупан угрожавао и челника Мусу, за кога је била удата кнежева сестра Драгана,⁵⁰ а он је, како смо већ навели, држао Брвеник.⁵¹ С тим у вези треба поменути да Мавро Орбин истиче да су Мусићи били смртни непријатељи Николе Алтомановића.⁵²

Моћ младог жупана била је ипак кратког века. С њим су се у јесен 1373. обрачунали кнез Лазар и босански бан Твртко уз подршку угарског краља Лајоша I (1342–1382). Заробљен је у Ужицу и ослепљен, чиме је његова политичка

⁴⁴ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 222.

⁴⁵ Константин Јиречек, *Историја Срба 1, Политичка историја до 1537. године*, Београд 1952, 250, нап. 77; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 248–249.

⁴⁶ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 17; Раде Михаљчић, *Лазар Хребељановић: историја, култ, предање*, Београд 1989², 47, 58.

⁴⁷ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 249; исти, *Лазар Хребељановић*, 43.

⁴⁸ Константин Филозоф и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српског, прир. Ватрослав Јагић, *Гласник Српског ученог друштва* 42 (1875) 262; Момчило Спремић, „Крушевац у XIV и XV веку“, у: *Крушевац кроз векове*, ур. Адам Стошић, Иван Божић, Момчило Спремић, Крушевац 1972, 9–10.

⁴⁹ М. Спремић, „Крушевац у XIV и XV веку“, 10.

⁵⁰ Бранислав Цветковић, „Портрети у наосу Нове Павлице: историзам или политичка актуелност?“, *Саопштења XXXV–XXXVI* (2003–2004) 81–82; Владимир Ћоровић, „Силуан и Данило II, српски писци XIV–XV века“, *Глас Српске краљевске академије* 136 (1929) 96; Србобран Милојевић, „Мусићи. Просопографско истраживање једне српске средњовековне породице“, *Историјски часопис* 33 (1986) 24; Сима Ћирковић, „Драгана“, у: *Српски биографски речник* 3, Д–З, Нови Сад 2007, 361.

⁵¹ С. Милојевић, „Мусићи“, 12, 24; Није јасно зашто је Раде Михаљчић сматрао да је у време поновног запоседања Рудника од жупана Николе Алтомановића и Брвеник пао под његову власт: Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 250.

⁵² Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006², 61; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 250; С. Милојевић, „Мусићи“, 27.

каријера практично окончана.⁵³ Према Орбину чин ослепљења извео је Стефан Мусић, по тајном одобрењу кнеза Лазара.⁵⁴ Највећи део територија Николе Алтомановића преузели су кнез Лазар и бан Твртко. Први је запосео Рудник, крај око Западне Мораве с Ужицем,⁵⁵ а свакако и оне крајеве источније за које је изнета претпоставка да их је жупан Никола држао. Нема јасних података да су и Мусићи 1373. проширили своју територију.⁵⁶ Након ове победе кнез Лазар је овладао подручјем у сливу три Мораве.⁵⁷ Његову врховну власт признавали су Мусићи чија је област обухватала средњи ток и поречје Ибра, доњи и средњи ток реке Рашке, горњи и део средњег тока Лаба, захватајући и највећи део Копаоника.⁵⁸

Из времена владавине кнеза Лазара нема података о властеоским или манастирским поседима у жупи Морави. Значајно је, међутим, што се у повељи монаха Доротеја од 2. марта 1382. за његову задужбину манастир Дренчу наводи да је записана „въ Мораве мѣстѣ рекомѣмъ Жича, въ Храмѣ Светаго Възнесенїа прѣдъ вѣсѣвсвещен[н]ѣишимъ патриархѣмъ срѣпс[кѣимъ] кѣрѣ Спиридономъ, и прѣдъ вѣсемъ зворомъ Великѣи црѣкѣ“. ⁵⁹ На основу овог податка може се закључити да је тадашњи српски патријарх Спиридон (1379. или 1380–1389)⁶⁰ бар повремено боравио у старом црквеном седишту, манастиру Жичи. Свакако да то указује на њено поновно оживљавање.⁶¹ То се извесно десило услед премештања државног језгра ка северу.⁶² Треба рећи да је крајем XIV или почетком XV века подигнута црква Светих Теодора у комплексу жичког манастира. Сматра се да је она највероватније осликана у првим деценијама XV столећа.⁶³

⁵³ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 214; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 60–61, 82–83; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 224–231; исти, *Лазар Хребељановић*, 59–62; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 23–28; С. Милојевић, „Мусићи“, 24–28.

⁵⁴ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 61.

⁵⁵ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 251; исти, *Лазар Хребељановић*, 62.

⁵⁶ С. Милојевић, „Мусићи“, 13.

⁵⁷ Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 110.

⁵⁸ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 163–165; С. Милојевић, „Мусићи“, 9–12; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 252.

⁵⁹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

⁶⁰ Више о патријарху Спиридону: Миодраг Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976, 116–122, сматрао је да је Спиридон постао патријарх 1380. године. Ђорђе Радојичић, „Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара“, *Гласник Скопског научног друштва XXI* (1940) 75, нап. 75, сматрао је да је Спиридон годину дана раније изабран за поглавара српске цркве.

⁶¹ М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 399–400; В. Ј. Ђурић и др., *Пећка патријаршија*, 227–228.

⁶² В. Ј. Ђурић и др., *Пећка патријаршија*, 208; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 401–402.

⁶³ Д. Војводић, „Остаци живописа и историја цркве Светих Теодора (Светих Петра и Павла) у Жичи“, *Наша прошлост* 11 (2010) 41–64; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 401.

Пошто смо већ поменули монаха Доротеја, чије световно име нам није познато, вреди скренути пажњу на то да је он имао велике поседе у области Расине које је поклонио својој задужбини. Двор с придворном црквом имао је у месту Неупаре, данашње Наупаре 12 км јужно од Крушевца,⁶⁴ где се вероватно налазио центар његовог имања. Преостали поседи Дренче у околини Крушевца, за које сматрамо да их није потребно набрајати, налазили су се углавном јужно, југоисточно и источно од поменутог града.⁶⁵ За нека насеља се може претпоставити да су лежала североисточно од Крушевца у *Загрлати* где је манастир добио и трг на Морави са *бродом*,⁶⁶ што је значило прелаз преко реке. Господар газа имао је право наплаћивања бродарине за пребацивање људи и робе преко реке.⁶⁷ Када је реч о *Загрлати*, претпоставља се да је она била на Јужној Морави изнад теснаца којим се пробија да би се код Сталаћа спојила са Западном Моравом.⁶⁸ Сама Дрнеча се налази иначе на истоименој реци 3 км северно од данашњег Александровца.⁶⁹ Судећи по повељи за Дренчу, монах Доротеј није имао поседе у жупи Морави. С обзиром на то да је и његов син Данило већ био монах,⁷⁰ вероватно да је Доротеј све своје поседе поклонио Дренчи.

Из свега наведеног може се закључити да су области уз Западну Мораву и Ибар добиле на значају у време кнеза Лазара. Несумњиво да је томе допринела и чињеница да су оне, за разлику од његових области на југоистоку, биле мање изложене налетима Османлија. Крушевац је био кнежева престоница, а Жича је поново добила на значају као седиште црквеног поглавара.

Након Косовске битке 1389. и погибије кнеза Лазара, наступила су за његове наследнике, предвођене кнегињом Милицом, тешка времена. Поред притиска Османлија, суочили су се и с нападима угарског краља Жигмунда (1387–1437) који је у јесен 1389. заузео тврђаве Борач и Честин.⁷¹ Вероватно је и овај угарски

⁶⁴ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181; Милош Благојевић, „Манастирски поседи крушевачког краја“, у: *Крушевац кроз векове*, ур. А. Стошић, И. Божић, М. Спремић, Крушевац 1972, 37–38; Марко Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела обласних господара*, Београд 2000, 93.

⁶⁵ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 177–178, 181; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 37–39; М. Динић, „Југозападна Србија“, 75.

⁶⁶ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 178, 181; М. Динић, „Југозападна Србија“, 74; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 37.

⁶⁷ За термин брод види: Синиша Мишић, „Брод“, у: *Лексикон српског средњег века*, 64.

⁶⁸ М. Динић, „Југозападна Србија“, 74.

⁶⁹ М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 38; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 177.

⁷⁰ Изнето је мишљење да је реч о будућем српском патријарху Данилу: М. Пурковић, *Српски патријарси*, 127–128, 132–133.0

⁷¹ *Codex diplomaticus Hungaria ecclesiasticus ac civilis*, t. X, vol. 1, studio et opera Georgii Fejér, Budae 1833, 515–516, 601; *Codex diplomaticus Hungaria ecclesiasticus ac civilis*, t. X, vol. 2, Georgii Fejér Budae 1834, 442; *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1)*, összeállította Elemér Mályusz, Budapest 1951, 146–147; Вељан Трпковић, „Турско-угарски сукоби до 1402“, *Историски гласник* 1–2 (1959) 98–100; В. Јовановић, „Борач и Честин“, 14–19, 28–29; С. Ђирковић, „Неваде“, 18–20.

удар утицао на Лазаревиће да већ пре средине 1390. прихвате врховну власт Османлија.⁷² Такође, извесно је да је Лазаревиће тада изневерио одређен број властелина. Чини се да је међу њима био и Лазар Мусић, који је изгледа након погибије старијег брата Стефана у Косовској битки покушао да се уздигне у ред обласних господара како сведочи његов портрет из Нове Павлице.⁷³ То му није пошло за руком, пошто поуздано знамо да су Мусићи пре 1400. остали без својих поседа.⁷⁴ Тако је брвеничка жупа доспела под пуну контролу Лазаревића. Треба поменути да је по речима патријарха Данила приликом преноса моштију кнеза Лазара у Раваницу из Приштине, поворка застала у Брвенику, у задужбини Мусиних синова, Новој Павлици. Кнежеве мошти су преноћиле поред тела његове сестре Драгане и њених синова Стефана и Лазара.⁷⁵

Треба рећи да су Угри 1397. предузели нови поход током кога су нападали Честин и утврђење Неваде, које се налазило код данашњег Горњег Милановца.⁷⁶ Тада је по свој прилици опседан и Борач.⁷⁷ Изнета је претпоставка да су Борач и Честин негде након битке код Никопоља која се одиграла септембра 1396. поново доспели под српску власт.⁷⁸ Напад из 1397. могао је бити усмерен против истакнутог властелина Лазаревића војводе Николе Зојића за кога се зна да је имао поседе у рудничком крају.⁷⁹ Да ли је можда имао и поседе јужније од рудничког краја, остаје непознато. Управо је Никола Зојић заједно с војводом Новаком Белоцрквићем сковао заверу против кнеза Стефана Лазаревића првих месеци 1398. године. Оптуживали су га код султана да је кнез подизао Угре на њега. Одлучном акцијом Стефан је угушио побуну погубивши Новака Белоцрквића, док је Николу Зојића, који се склонио у утврђену Островицу код Рудника, натерао да се замонаши.⁸⁰ Овај догађај је био изузетно значајан с

⁷² В. Трпковић, „Турско-угарски сукоби“, 100–102; *Историја српског народа II*, Београд 1982, 48 (Сима Ћирковић).

⁷³ Б. Цветковић, „Портрети у наосу Нове Павлице“, 81, 83, 89–97.

⁷⁴ Александар Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића: текст, фотографије, снимци*, Београд 2007, 295–296, 299; *Actes de Saint-Pantéléémon*, ed. Paul Lemerle, Gilbert Dagron et Sima Ćirković, Paris 1982, 185–187; С. Милојевић, „Мусићи“, 17–18.

⁷⁵ В. Ђоровић, „Силуан и Данило II“, 95–97; Више о Новој Павлици: Бранислав Цветковић и Гордана Гаврић, *Манастир Нова Павлица*, Краљево 2014, 11–12, 17, 37–39; Татјана Стародубцев, *Српско зидно сликарство у земљама Лазаревића и Бранковића I*, Београд 2016, 67, 120, 123; иста, *Српско зидно сликарство у земљама Лазаревића и Бранковића II*, 49–56, није се јасно определила у погледу тога ко су били ктитори храма и када је он осликан.

⁷⁶ С. Ћирковић, „Неваде“, 16–18.

⁷⁷ *Константин Филозоф*, 271; С. Ћирковић, „Неваде“, 19–20.

⁷⁸ С. Ћирковић, „Неваде“, 18, претпоставио је да се у поменутим утврђењима могла налазити турска посада.

⁷⁹ Марко Шуица, „Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године“, *Историјски гласник* 1–2 (1997) 10–11, 13–15; С. Ћирковић, „Неваде“, 20.

⁸⁰ *Константин Филозоф*, 226; М. Шуица, „Завера властеле“, 16–20; М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 46–50.

обзиром на то да је Никола Зојић пре завере већ можда имао самосталан статус у односу на Лазаревиће.⁸¹

Битка код Ангоре из 1402, која се завршила сломом султана Бајазита I, а у којој су на његовој страни учествовали Лазаревићи и Бранковићи,⁸² довела је до низа значајних догађаја и у српским земљама. Након ње десио се и сукоб између поменуте две породице. Деспот Стефан и Вук Лазаревић морали су заобилазним путем доћи до своје територије, пошто је повратак покушавао да им онемогући Ђурађ Бранковић уз помоћ Турака. Због тога су се искрцали у Зети, одакле су се упутили ка пределима где се налазила прва српска архиепископија, што се свакако односи на Жичу. Затим су отишли на Косово где су се сукобили с Бранковићима.⁸³ То свакако значи да сама Жича тада није била угрожена. Других директних података о жупи Морави из времена деспота Стефана Лазаревића немамо. Вреди ипак поменути да је 1409. након жестоких сукоба дошло до поделе територије Лазаревића између деспота Стефана и његовог брата Вука.⁸⁴ Нема поузданих података како су браћа поделили територију, али логичном се чини претпоставка Стојана Новаковића, заснована на исказу Мавра Орбина, по којој су Вуку припале земље од Мораве ка југу, што би обухватало области Ниша, Крушевца и Чачка.⁸⁵ Значило би то да је бар један део жупе Морава припао Вуку Лазаревићу. Подела се испоставила као краткотрајна с обзиром на то да је Вук настрадао већ јула 1410. године.⁸⁶

Нове изузетно важне информације о *Морави* доноси повеља Ђурђа Бранковића (1427–1456) из 1428/1429. којом је челнику Радичу потврдио у баштину поседе које је добио од деспота Стефана, угарског краља Жигмунда и њега самог.⁸⁷ Сасвим кратко потребно је осврнути се и на личност челника Радича. Реч је о једном од најистакнутијих властелина из доба Деспотовине. Играо је још 1413. важну улогу у деспотовим одредима који су се борили против принца Мусе. До 1435. био је у служби деспота Ђурђа, да би се негде пре 1439.

⁸¹ М. Шуица, „Завера властеле“, 16–18.

⁸² *Константин Филозоф*, 274; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 103–104; Маја Николић, *Византијски писци о Србији (1402–1439)*, Београд 2010, 38–44.

⁸³ *Константин Филозоф*, 280–281; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 401; Миодраг Пурковић, *Кнез и деспот Стефан*, 68.

⁸⁴ *Константин Филозоф*, 291–292; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 222; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 105; М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан*, 90; *Историја српског народа II*, 81–82 (Јованка Калић).

⁸⁵ Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1893, 330.

⁸⁶ *Константин Филозоф*, 297–298; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 222–223; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 106; М. Николић, *Византијски писци о Србији*, 60–61.

⁸⁷ Cyril Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1704. Critical Edition and Commentary of the Text*, Sofia 2018, 98–100; Љубомир Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др“, *Споменик СКА* 3 (1890) 3–4.

замонашио и повукао се у Свету Гору.⁸⁸ Неопходно је напоменути да се на основу поменутих повеље не може прецизно разлучити које је поседе челник Радич добио од ког владара. Само за нека места се посредством других докумената то може учинити.⁸⁹ Логичним се чини да је ипак највећи део побројанихседа био дар деспота Стефана, будући да је мало вероватно како је Ђурађ пре издавања ове повеље имао много времена да испољи своју дарежљивост.

Нашу пажњу на првом месту привлаче челникови поседи за које се наводи да се налазе у *Горњој Морави*. Реч је најпре о селима Обрва (Оброво), Лесковља (Лескова), Платово (Платов) и Јабучје. Додељена су му и три пуста селишта, што је значило да су ова насеља напуштена,⁹⁰ чија су имена Ковачи, друга Лесковица и Вражице.⁹¹ Село Обрва постоји и данас под тим именом и налази се 13 км северозападно од Краљева, на левој обали Западне Мораве.⁹² Различита су мишљења изнета за село Лесковља. Вероватнија нам се чини претпоставка да је лежало северозападно од данашњег Краљева и северније од Обрве код данашњег села Тавник. Сматра се да је идентично са селом Лескова које се помиње у нахији Морава у османском дефтеру из 1476/1477. године.⁹³ Мислимо да је пре реч о том насељу него о данашњем селу Лесковац код Кнића.⁹⁴ За Платово се може само нагађати да је реч о данашњем селу Опланићи 11 км северно од Краљева.⁹⁵ По свој прилици Јабучје треба тражити на подручју данашње Прислонице где се сачувао потес истог имена.⁹⁶ Положај наведених селишта још теже је одредити с обзиром на то да су ово била пуста насеља већ

⁸⁸ Детаљније о челнику Радичу: Вера С. Тошић, „Велики челник Радич“, *Зборник Матице српске за историју* 13 (1976) 7–20; Mirjana Živojinović, „Le grand čelnik Radič“, in: *Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, Athens–Thessaloniki 2005, 387–402; Elizabeth Zachariadou, „Worrisome wealth of the čelnik Radič“, in: *Studies in Ottoman history in honour of professor V. L. Ménage*, edd. by Colin Heywood and Colin Imber, Istanbul 1994, 383–397.

⁸⁹ В. Тошић, „Велики челник Радич“, 16.

⁹⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99, повеља у овом случају само појашњава термин селиште који је могао имати и друга значења: Раде Михаљчић, „Селиште“, у: *Лексикон српског средњег века*, 664–665.

⁹¹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 3. На појединим местима није лако одлучити се за правилно читање. Помоћ у томе пружају фотографије објављене уз издање Павликијанова: С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 126–128, pl. 1–3.

⁹² Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 130, 133; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 42.

⁹³ А. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 110; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 43.

⁹⁴ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 130.

⁹⁵ Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 43.

⁹⁶ А. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 114; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 42. Извеснијим се чини та идентификација од тога да је реч о селу Јабучју источно од Крагујевца: Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 130.

у време издавања повеље. Ковачи би могли бити идентични с насељем истог имена на неколико километара југозападно од Краљева. Предлог да се Лесковица идентификује са истоименим селом северозападно од Александровца⁹⁷ сматрамо прилично несигурним због велике удаљености овог насеља у односу на сва остала о којима је било речи. Најзад, констатовано је да насеље с именом Вражица данас не постоји.⁹⁸

Можемо запазити да се већина насеља поклоњених челнику Радичу налазила на левој обали Западне Мораве. Поставља се и питање зашто је у повељи наглашено да је реч о *Горњој Морави*. Према тумачењу Гордане Томовић термин би подразумевао подручје Западне Мораве, а не њен горњи ток. Сходно томе, *Доња Морава* била би у ствари Јужна Морава.⁹⁹ У прилог свом ставу навела је да се за поседе челника Радича у доњем току Западне Мораве истиче да се налазе према Крушевцу.¹⁰⁰ То су била села Бело Поље, Бухменти и Дренова.¹⁰¹ Извесно да је последње идентично с Великом или Малом Дреновом, селима северозападно од Крушевца.¹⁰² Источно од Велике Дренове налазе се данас насеља Селиште и Бела Вода која можда указују на то да ту треба тражити Бело Поље.¹⁰³ Локација села Бухменти не може се за сада утврди, јер данас не постоји под тим именом.¹⁰⁴ Ради ближег одређивања положаја дарованих села у повељи коју анализирамо, коришћено је различито означавање. Тако имамо да су се наводиле области попут Браничева, Кучева и Мачве, али су биле и одреднице према Крушевцу, код Беласице, у *Неудимској власти* или у *Руднику метоху*.¹⁰⁵ Отуда се ово не може узети као одлучан доказ да се појам *Горња Морава* односи на Западну Мораву, мада делује вероватно. Доцније се, на пример, и за Бело Поље истиче да је на Морави.¹⁰⁶ Додајмо да има индиција да је поменута села према Крушевцу челнику Радичу поклонио деспот Ђурађ. Наиме, у једној каснијој повељи се то изричито тврди за Бело Поље,¹⁰⁷ па се може претпоставити да је исти случај и са селима Бухменти и Дренова, која припадају истој групи.¹⁰⁸

Деспот Ђурађ Бранковић 1429/1430. издао је повељу челнику Радичу потврдивши му тиме хрисовуљу којом му је деспот Стефан Лазаревић даровао у баштину Цркву Богородичиног Благовештења на речици Грабовничници коју је

⁹⁷ Исто, 130.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 43.

¹⁰⁰ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99; Г. Томовић, „Жупа Морава и нахија Морава“, 43.

¹⁰¹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99; Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи“, 3.

¹⁰² Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 129.

¹⁰³ Исто, 129.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 99–100.

¹⁰⁶ Исто, 284.

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ В. С. Тошић, „Велики челник Радич“, 16.

сам сазидао, пет села, од којих су два била у Расини, а два у *крушевачкој власти* и кућу у Новом Брду. Наглашено је да ће ово важити уколико деспот поврати територије које су му отели Турци.¹⁰⁹ Ова напомена свакако се односи на цркву, те насеља у Расини и *крушевачкој власти*, пошто је Ново Брдо остало у српској држави и након што се негде пре маја 1428. Ђурађ Бранковић измирио са султаном. Тим споразумом Крушевац је остао под влашћу Османлија. Поред тога Турци су овладали и десном обалом Западне Мораве, најмање до данашњег Трстеника.¹¹⁰ Челникова задужбина се сасвим извесно налазила на данашњој реци Великој Грабовници, десној притоци Расине, где лежи истоимено село, северозападно од Бруса.¹¹¹ Северозападно од Бруса и данас се налазе Радичева расинска села Будиловина и Мелентија.¹¹² Крушевачко село Себечевац и данас постоји под тим именом североисточно од Александровца, а нешто северније од њега су Велика и Мала Врбница идентични с Врбницом из повеље.¹¹³ Коначно, Кожедино Долње извесно треба идентификовати с делом Александровца који се зове Кожедин.¹¹⁴ Све ово је било потребно напоменути да би се схватило да је након 1428. подручје *Мораве* практично постало гранична област према Османском царству. Није искључено и да је неки њен део био под турском влашћу. Можда у тој чињеници треба тражити разлог што су чак три Радичева насеља у Морави била селишта. Извесно је да су борбе вођене са Османлијама до 1428. захватиле и овај крај.

Нове информације о Радичевим селима у рејону Западне Мораве доноси његова повеља за манастир Враћевшницу из 1430/1431, сачувана у виду натписа обновљеног 1737. на једном од стубова самог храма.¹¹⁵ Између осталог, овим актом челник је одредио да половина обровских села на Морави припадне Враћевшници, а друга половина Цркви часног Благовештења на речици Грабовници.¹¹⁶ Није сасвим јасно шта се подразумева под обровским

¹⁰⁹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 103–104; Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи“, 4–5.

¹¹⁰ Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 100; Милош Благојевић, „Источна граница Деспотовине од 1428. до 1439. године“, *Историјски гласник* 1–2 (1995) 32–34; исти, „Манастирски поседи“, 46–47; М. Спремић, „Крушевац у XIV и XV веку“, 14.

¹¹¹ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 134; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 46.

¹¹² Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 134; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 46.

¹¹³ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 134; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 46–47.

¹¹⁴ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 134; М. Благојевић, „Манастирски поседи“, 46–47.

¹¹⁵ Милић Ђ. Милићевић, „Манастири у Србији“, *Гласник Српског ученог друштва* 21 (1867) 31–33.

¹¹⁶ Исто, 32; Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 135; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 114.

селима.¹¹⁷ Најлогичнијим се чини да се то односи на сва села за која се у Ђурђевој повељи из 1428/1429. каже да су припадала Горњој Морави, али одлучних аргумената за ту тврдњу недостаје. Изгледа да је Оброво било најзначајније Радичево насеље на поменутом подручју.

Више пута смо у овом раду већ поменули термин *власти*, који би требало разјаснити. Укратко, овим појмом означавање су нове територијално-управне јединице које је највероватније током прве деценије 15. века почео да оснива деспот Стефан Лазаревић. На челу ових јединица стајале су војводе којима је на повереном подручју припадала врховна војна и цивилна власт. Основни циљ ове реформе био је јачање војне снаге државе. Седиште војвода обично се налазило у утврђеном граду по коме су *власти* и добијале имена. Мора се нагласити да су *власти* увођене постепено, као и да нови систем локалне управе никада није заживео на читавој територији Деспотовине.¹¹⁸ У сачуваним изворима нема података да је на подручју *Мораве* формирана нека од *власти*. Међутим, тако нешто се не сме искључити пошто знамо за постојање таквих јединица у њеном суседству. Познате су нам, наиме, крушевачка и борачка власт.¹¹⁹ Није нам познато неко утврђење на самој Западној Морави где би могао бити центар такве административне јединице. Најближи подручју које нас интересује јесте Маглич. Међутим, за овај период о њему нема никаквих података.¹²⁰ Потребно је и упозорити да је постојала лепеничка власт, а очито је названа по жупи и реци.¹²¹ Наравно може се и у њеном случају претпоставити постојање неког утврђења као седишта, али нам оно није познато.¹²² Вреди назначити да је више османских нахија из првог сачуваног дефтера за Смедеревски санџак несумњиво имало исте називе као и власти. Тако су постојале лепеничка, островичка, некудимска и петрушка нахија.¹²³ По тој основи могуће је претпоставити и постојање власти Морава. Коначно, назначимо да су *власти* настале по угледу на крајишта,¹²⁴ те

¹¹⁷ Г. Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича“, 136.

¹¹⁸ Михаило Динић, „Власти за време Деспотовине“, *Зборник Филозофског факултета у Београду* X-1 (1968) 237–243; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², 254–257; М. Благојевић, *Државна управа*, 290–297; Милош Ивановић, „Један поглед на 'власти' у Држави српских деспота“, у: *600 година манастира Павловац*, ур. Велибор Катић и Немања Марковић, Младеновац 2017, 169–177.

¹¹⁹ С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts*, 103, 191; Љ. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи“, 4–6; Franjo Rački, „Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1867) 156–157.

¹²⁰ Сениша Мишић, „Маглич“, у: *Лексикон градова и тргова*, 173, 176.

¹²¹ М. Динић, „Власти за време Деспотовине“, 238; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 255.

¹²² М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 725; М. Благојевић, *Државна управа*, 294; Јелена Мргић, „Власти“, у: *Лексикон српског средњег века*, 93.

¹²³ Ема Миљковић и Александар Крстић, *Браничево у XV веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007, 21.

¹²⁴ Милош Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године“, *Историјски гласник* 1–2 (1987) 42.

како је *Морава* након 1428. била гранична област и ово би ишло у прилог томе да је на њеном тлу постојала *власт*. Наравно, одлучних доказа ипак недостаје.

Из времена владавине деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456) такође има података који сведоче да је Жича била једно од седишта Српске патријаршије. Тако се у повељи деспота Ђурђа светогорском манастиру Есфигмену од 11. септембра 1429. наводи да је издата „*8 патрїархїи 8 Жичї*“.¹²⁵ Извесно да је Жича задржала ову своју улогу и након што је у периоду од 1439. до 1444. била под влашћу Османлија, у време након првог пада Деспотовине, па до њене обнове.¹²⁶ Сачувана су, наиме, два записа која сведоче да је патријарх Никодим II (1445–1455?)¹²⁷ поклатио Жичи две књиге. У запису од 14. јануара она се помиње као „велика црква архиепископија и патријаршија“,¹²⁸ док је у оном од 1445/1446. означена „велика црква патријаршије Жича“.¹²⁹

Треба рећи да мировним споразумом из 1444. којим је обновљена Деспотовина по свој прилици није дошло до промена граница у рејону Западне Мораве. Напомињемо то зато што неки извори наводе да је деспоту Ђурђу враћен Крушевац.¹³⁰ Међутим, судећи према једном османском дефтеру насталом негде између августа 1444. и јула 1445. деспоту није био враћен Крушевац и његова област.¹³¹ Маргиналне белешке у истом дефтеру указују на то да је и до 1455. ситуација у том погледу остала непромењена.¹³² Велике територијалне промене десиле су се након османског похода из 1455. усмереног на јужне крајеве српске државе. Извештени смо, додуше, само о борбама вођеним на територији данашњег Косова и Метохије, мада је султан Мехмед II запосео знатно веће подручје.¹³³ Крајем лета 1455. деспот Ђурађ је успео да склопи мир са султаном сходно коме му је према исказу Константина Михаиловића остала територија од Мораве до Смедерева.¹³⁴ Тако је српска

¹²⁵ *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, прир. Павле Ивић, Војислав Ђурић и Сима Ћирковић, Београд–Смедерево 1989, 10, 72; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 402.

¹²⁶ Више о читавом том периоду: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 215–300.

¹²⁷ Детаљније о патријарху Никодиму II: М. Пурковић, *Српски патријарси*, 150–153; Гојко Суботић, „Пећки патријарх и охридски архиепископ Никодим“, *Зборник радова Византолошког института* 21 (1982) 213–234.

¹²⁸ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 90; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 403; Г. Суботић, „Пећки патријарх“, 213–214.

¹²⁹ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 90; исти, *Стари српски записи и натписи IV*, Београд 1923, 28; М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 403; Г. Суботић, „Пећки патријарх“, 214.

¹³⁰ Глиша Елезовић, *Турски споменици I*, св. 1, 1348–1520, Београд 1940, 1133; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 296–297; исти, „Крушевац у XIV и XV веку“, 16–17.

¹³¹ Олга Зиројевић и Исмаил Ерен, „Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444–1446)“, *Врањски гласник* 4 (1968) 377–378.

¹³² Исто, 378.

¹³³ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 428–433.

¹³⁴ Konstantin Mihailović, *Memoirs of Janissary*, trans. Benjamin Stolz, Ann Arbor 1975, 98–99; Константин Михаиловић из Островице, „Јаничарове успомене, или турска хроника“, прир. Ђорђе Живановић, *Споменик САН CVII*. Одељење друштвених наука, нова серија 9 (1959) 37; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 459–460.

држава сведена на подручје између Западне Мораве, Саве и Дунава.¹³⁵ Значило би да је Османлијама припала десна обала Западне Мораве, док је лева обала ове реке остала Деспотовини. Потврду да се и Жича нашла под турском влашћу налазимо у одговорима које је цариградски патријарх Генадије Схоларије упутио деспоту Ђурђу на његова питања. Стари деспот је између осталог упитао васељенског патријарха да ли владар и сабор епископа могу поставити архиепископа и патријарха уколико је изгубљено место где је пре била њихова столица. Одговор је био потврдан.¹³⁶ Пећка патријаршија се свакако од 1455. такође налазила под влашћу Османлија.¹³⁷

Коначан пад Српске деспотовине под османску власт догодио се јуна 1459. када су Османлије заузеле њену престоницу Смедерево.¹³⁸ Вреди упозорити да су многе тврђаве већ претходне године пале под турску власт.¹³⁹ Отуда не можемо бити сигурни и када се то тачно догодило с подручјем леве обале Западне Мораве и суседним крајевима.

Може се рећи да нам је историја жупе Морава и њој суседних области у позном средњем веку недовољно позната. Без обзира на то, стиче се утисак да је и она у овом периоду добила на важности услед премештања центра српске државности ка северу. Види се то на примеру оживљавања Жиче као једног од седишта Српске патријаршије. Поседе је на Западној Морави имао и истакнути властелин челник Радич. Известан успон овог краја није му, наравно, могао помоћи да избегне судбину не само српске државе већ и читавог Балкана.

¹³⁵ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 460.

¹³⁶ Драгутин Анастасијевић, „Питање најпобожнијег деспота српског, Господина Ђурђа, Његовој Светости Васељенском Патријарху, Господину Генадију Схоларију – Одговори Патријархови“, *Гласник Српске православне цркве*, год XXVII, бр. 10–12 (1946) 219, 222–223; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 464–465; Г. Суботић, „Пећки патријарх“, 218–219, 223–224, сматрао је да се ова преписка одвијала првих месеци 1456. године. Треба ипак имати у виду да је такво датовање последица некадашњег става у историографији да је деспот споразум са султаном склопио крајем 1455. или почетком 1456. а не нешто раније како смо навели. М. Чанак-Медић и др., *Манастир Жича*, 403.

¹³⁷ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 464; В. Ј. Ђурић и др., *Пећка патријаршија*, 229; Г. Суботић, „Пећки патријарх“, 218–219.

¹³⁸ Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 244; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 544–545.

¹³⁹ Глиша Елезовић, „Турски извори за историју Југословена, Два турска хроничара из 15. века“, *Братство* 26 (1932) 102–105; Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 243; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 522; Александар Крстић, „Пад Србије из угла освајача“, у: *Пад Српске деспотовине 1459. године*, ур. Момчило Спремић, Београд 2011, 311–312.

Miloš IVANOVIĆ

THE ŽUPA (COUNTY) OF MORAVA AND NEIGHBOURING AREAS IN THE LATE MIDDLE AGES

Summary

The aim of this paper is to shed light on the history of today's Kraljevo region in the late Middle Ages. The focus is placed on the medieval župa (a lower-rank territorial-administrative unit) of Morava and its neighbouring areas. This region probably included both banks of the West Morava river, somewhere near today's Čačak, without its area, to the west towards present-day Kraljevo and the Lower Ibar river in the east. The chronological framework comprises the period from the death of Emperor Stefan Dušan in 1355 to the fall of the Serbian medieval state in 1459.

Powerful nobles began to form their independent regions during the reign of Emperor Uroš (1355–1371), the last ruler of the Nemanjić dynasty. It is unknown which of them held the župa of Morava. Some of the neighbouring areas belonged to Prince Vojislav Vojinović, who died in 1363. His widow Goislava was suppressed by his nephew Župan Nikola Altomanović five years later. Prince Lazar and Bosnian Ban Tvrtko defeated Župan Nikola in 1373 and divided his territory. Thanks to this success, Prince Lazar took control of the area in the basin of the three Morava rivers. The Žiča monastery, near today's Kraljevo, reappeared as the seat of the Serbian Church at the time of his rule. The heirs of Prince Lazar became Ottoman vassals after the Battle of Kosovo. On the other hand, Hungarians threatened the area around Rudnik in the late 14th century.

There is no direct information about the župa of Morava from the reign of Stefan Lazarević as a despot (1402–1427). The charter of new Serbian ruler Đurađ Branković (1427–1456) from 1428/1429, by which he confirmed the patrimonies of a prominent noble, čelnik Radič, provides important information about the župa of Morava. Namely, this source testifies that čelnik Radič held villages around the Upper Morava (Gornja Morava). Most of these settlements were located on the left bank of the West Morava. It is noteworthy that the župa of Morava became a border region after 1428. The Ottomans occupied the southern part of the Serbian state in 1455, including the Žiča monastery, one of the seats of the Serbian Patriarchate. The left bank of the West Morava fell under the Turkish rule in 1458 or 1459, together with the remaining parts of the Serbian state.

Keywords: župa of Morava, Ibar river, Žiča monastery, Nikola Altomanović, Prince Lazar, čelnik Radič, villages, Ottomans.